

Yanlış Peygamber Algısından Olumsuz Peygamber İmajına: Hadisleri Anlama ve Yorumlamada Bilimsel Verileri Kullanma Konusuna Eleştirel Bir Yaklaşım

Osman ORUÇHAN

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Denizli, TÜRKİYE

Email: osmanoruchan@gmail.com

Özet

Kur'an, Müslümanlara Hz. Peygamber'i örnek gösterir. Bu nedenle onun söz ve davranışları Müslümanlar nezdinde büyük öneme sahiptir. Onların doğru anlaşılıp yorumlanmaları bir zorunluluktur. Bu da büyük oranda onun şahsiyetinin ve tarihi misyonunun doğru anlaşılmasına bağlıdır. Hadisleri anlama ve yorumlamada, doğru bir metodoloji kullanılmaması halinde hatalı, yanlış ve olumsuz sonuçlara ulaşılabilecektir. Bunlardan biri de Hz. Peygamber hakkında olumsuz bir imaj oluşturmaktır. Bu tebliğde, hadisleri anlama ve yorumlamada bilimsel verilerin kullanılması esnasında yapılan algılama yanlışlıkları ve bunun yol açtığı olumsuz peygamber imajı incelenmiştir. Konuyu araştırma esnasında bilimin ilgi alanına giren hadisler üzerine yapılan yorumlar dikkate alınmış; bu hadisler, örnekleme yöntemiyle seçilmiştir. İlgili hadisler hakkındaki yorumların belirlenmesi için hadis şerh kitaplarından bazıları, hadisler üzerine yorum yapılan diğer bazı kitaplar ve ilgili hadisler üzerine bazı internet sitelerindeki yorumlar incelenmiştir. Tebliğde, ilgili hadislerin anlaşılması ve yorumlanmasında görülen hatalı ve yanlış yaklaşımlar tespit edilerek değerlendirilmiştir. Yanlış peygamber algısının sebepleri üzerinde durulmuştur. Bu algıyı benimseyenlerin ilgili hadisleri anlama ve yorumlamada düştükleri hatalar, ya da hatalı peygamber algısına sahip olmaları nedeniyle kasten yaptıkları hatalı yorumlar ve bu yorumlarla oluşturulan olumsuz peygamber imajı örnekleriyle gösterilmiştir. Son bölümde ise araştırmada ulaşılan sonuçlara yer verilmiştir. Ayrıca hadisleri bilimsel veriler kullanarak anlama ve yorumlama konusunda yanlışlık ve hataların önlenmesi adına bazı öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Anlama, Yorumlama, Bilimsel Veri

From the False Prophet Perception to the Negative Prophet Image: A Critical Approach on Using Of Scientific Informations For Understanding And Interpreting The Hadiths

Abstract

The Quran exemplifies the Prophet Mohammad for all Muslims. Therefore, his words and behaviors has a great importance in the eyes of Muslims. These are must be understood and explicated correctly. Correct understanding and explication of Hadiths are largely depends on correct understanding of his personality and his historical mission. A methodology to understanding and explication the hadith, if used correctly, it is possible to reach accurate conclusions. Otherwise, the bad and the wrong conclusions were reached. One of them is to create a negative image about the Prophet. In this paper, misperceives that was done during the use of scientific data in explication and understanding the Hadith and that it caused the negative image of the Prophet was examined. During the research, the explications on the Hadiths that science interest were considered. These hadiths were selected by the sampling method. For the determination of comments on the Hadiths, some of the Hadith commentary books, some internet sites and other books that contains some commentaries on the Hadiths were examined. In the paper, the faulty and incorrect approaches on explication and understanding the Hadith were determined, categorized and evaluated. On the reasons of the false prophet perception was focused. The scholiast's mistakes on explication and understanding the Hadith who was espouse this perception and erroneous mistakes that they made intentionally and the negative image of the Prophet that created with this was displayed. In the final section, the results obtained in the research were presented. Also, some proposals for prevention the errors and mistakes about understanding and explication the Hadith using scientific informations were presented.

Keywords: Hadith, Understandig, Explication, Scientific Informations

Giriş

“*Hadisleri Anlama ve Yorumlamada Bilimsel Verilerin Kullanımı: Tarihî Arka Plan*” isimli makalemizde¹, bilimsel verilerin hadisleri anlama ve yorumlama çabaları kapsamında tarih boyunca kullanıldığı, XX. yüzyılın başlarından itibaren de bilimsel alandaki gelişmelere paralel olarak bu kullanımda büyük bir artış kaydedildiği tespit edilmişti. Söz konusu çalışma, konuyla ilgili tarihi arka planın tespitiyle sınırlandırıldığı için bilimsel verilerin, hadislerin anlaşılma ve yorumlanmasında kullanılmasıyla ilgili olarak gördüğümüz bir takım olumsuzlukların eleştirisini başka bir çalışmada yapmayı düşündüğümüzü ifade etmiştik. İşte bu tebliğ, söz konusu düşünce ile hazırlanmıştır.

Aradan yüzyıllar geçmiş olmasına rağmen Hz. Peygamber’i doğru anlama yolunda sağlam, güvenilir ve Müslüman âlimlerin çoğunluğu tarafından kabul edilebilir bir anlama ve yorumlama metodolojisi oluşturulabildiğini söyleyememektedir. Hâlbuki Müslümanların İslâm’ı doğru algılayıp yaşayabilmeleri, onu kendilerine tebliğ eden Hz. Peygamber’i, günümüz için söyleyecek olursak, onun sünnet ve hadisini doğru anlayıp yorumlamaları oldukça önemlidir. Sünnet ve hadisin doğru anlaşılıp yorumlanması, öncelikle ve büyük oranda Hz. Peygamber’in şahsiyetinin ve tarihi misyonunun doğru anlaşılmasına, bir başka ifadeyle; anlayıcı konumda olanların zihnindeki peygamber algısının doğruluğuna bağlıdır. Bu bağlamda tarihi süreç içerisinde sünnet ve hadisi anlama ve anlamlandırmada hareket noktasının, genellikle Hz. Peygamber’in bilgisinin epistemolojik kaynaklarının tespit ve değerlendirilmesi olduğu anlaşılmaktadır. Hadis ve sünnet yorumlarına bakıldığında bu epistemolojik değerlendirmelerin, Müslüman yorumcuları bazen hatalı ve yanlış yorumlara yönelttiği, dolayısıyla olumsuz peygamber imajı edinilmesine kapı araladığı görülebilmektedir. Bu tebliğde hadisleri anlama ve yorumlamada bilimsel verileri kullanılması esnasında yapılan algılama yanlışlıkları ve bunların yol açtığı olumsuz peygamber imajı incelenmiştir. Araştırmada bilimin ilgi alanına giren hadisler üzerine yapılan yorumlar dikkate alınmıştır. Bu hadisler, örneklem yöntemiyle seçilmiş, ilgili hadisler hakkındaki yorumların çıkarılması için hadis şerh kitaplarından bazıları, hadisler üzerine yorum yapılan diğer bazı kitaplar ve ilgili internet siteleri incelenmiştir. Tebliğde eleştirel bir yaklaşım benimsendiğinden konu başlıkları yorumlardaki hatalar üzerine kurgulanmıştır. Yanlış peygamber algısının sebepleri üzerinde durulmuş ve bu algıyı benimseyenlerin hatalı yorumları ve bu yorumlarla oluşturulan olumsuz peygamber imajı gösterilmeye çalışılmıştır.

1. Âlimleri Hadislerin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Bilimsel Verileri Kullanmaya Yönelten Sebepler

İslam toplumu, halife Hz. Osman’ın öldürülmesiyle başlayan ve Hicrî üçüncü asra kadar devam eden süre içinde kendisini derinden etkileyen; dînî referansları bulunan, siyasal, sosyal ve kültürel açıdan bölünmelere yol açan büyük bir sarsıntı içinde bulmuştu. Ortaya çıkan her mezhep, diğerine karşı kendini savunmak ya da Müslüman topluma hâkim olmak amacıyla dini otoriteden istifadeye yöneldi. Bu dönemi hareketli kılan bir başka durum da, daha Muâviye’nin valiliği döneminde yabancı kültürlerle ait bazı kitapların Arapçaya tercüme edilmeye başlanmış olmasıydı. Yabancı bilim ve kültür mirasının İslâm dünyasına girişi, II./VIII. yüzyılın ilk yarısında hem niteliksel hem de niceliksel olarak hızla gelişmiş ve çağın hemen hemen bütün bilim dallarını kapsayacak boyuta ulaşmıştı. Yunanca, Süryanca, Farsça,

¹ Bu makale Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisinin Temmuz sayısında yayımlanacaktır.

Sanskritçe ve Pehlevîce gibi pek çok farklı dilden, başta tıp olmak üzere felsefe, astronomi, matematik, mantık gibi bilim alanlarından kitaplar Arapçaya tercüme edilmişti. Sasanilerin ünlü bilim merkezi Cundişâpûr en azından Halife el-Me'mûn (Dönem: 198-218/813-833) zamanına kadar hâlâ yaşıyordu ve hekimleri Bağdat'ta faaliyette bulunuyorlardı. Bilindiği kadarıyla Cûrcis b. Cibrîl b. Buhtîşû, Cundişâpûr Hastanesi'nin başhekimiydi ve bazı tıp kitaplarının müellifiydi. Me'mûn'un hilafetiyle birlikte, özellikle Beytü'l-Hikme'nin kuruluşunun ardından İslam dünyasında tercüme alanındaki çalışmalarda artış olduğu gibi, Müslüman bilginler de artık özgün eserlerini yazmaya başlamışlardı. (Sezgin, 2008, I, 2-20)

İslam Dünyasındaki bu dinî, sosyal, siyasî ve bilimsel gelişmelerle paralel olarak hadislere yönelik bazı itirazların geldiği, muhafazakâr âlimlerin de bunlara cevap verdikleri görülmektedir. Her iki grubun da, o çağlarda yapılan tercümelerden beslenerek bilimsel çalışmalarını sürdüren filozof ve tabiplerden istifade etmiş olmaları, söz konusu gelişmelerin, hadislerin anlaşılması ve yorumlanmasında bilimsel verilerin kullanımını tetiklediğini ve buna bir ivme kazandırdığını düşündürmektedir.

XV. yüzyıl sonlarında başlayan Rönesans hareketleri ile Avrupa'da seküler anlayışın etkisiyle Kilisenin, düşünce, bilim ve kültür üzerinde kurduğu baskı ortadan kalkmaya başladı. Bilim ve teknik alanında çok önemli ilerlemeler meydana geldi. İslâm Dünyası, Moğol istilasının ardından yaşadığı sarsıntının hemen akabinde içtihat mekanizmasının kapatılması nedeniyle, meydana gelen tüm bu gelişmelere uzak kaldığı gibi, düşünsel ve bilimsel açıdan içe kapanık, kendini yenileyemeyen, kendi kurumlarını yozlaştıran bir konuma düştü. Güçlenen Avrupa devletleri ve Rusya emperyalist amaçlarla Müslümanların yaşadığı topraklara, gerek askerî anlamda, gerekse oryantalizm aracılığıyla kültürel anlamda saldırmaya başladılar. Edward Said'in; "*Fonksiyonu açıktan açığa farklı bir dünyayı anlamak, bazı durumlarda kontrol etmek, yönlendirmek, hatta eritmek olan bir disiplin.*" (Görmez, 2000, s. 26) şeklindeki tarifi, oryantalizmin amaçlarını ortaya koyacak bir nitelik arz etmektedir. Zira sömürülen bölgelerdeki halkların, kültürleri ve dinî hayatları hakkında bilgi sahibi olmaksızın idareleri mümkün değildir. Bu bağlamda oryantalistler, vahiy olarak iman etmeseler de, Hz. Peygamber'e dayandığını reddetmedikleri, dolayısıyla otantik kabul ettikleri Kur'an'ı amaçları doğrultusunda kullanmadıkları için, *hadislerin sıhhatini* tartışmaya açmışlardır. (Kızıllı, 2012, s.221) Munawar Ahmed Anees ve Alia N. Athar'ın hazırladıkları bibliyografyayı esas alacak olursak, 1986 yılına kadar Batı dillerinde, sünnet ve hadis ile dolaylı olarak ilgilenen çalışmalar hariç Hz. Peygamber, sünnet ve hadis ile ilgili 2966 kitap ve makale kaleme alınmıştır. (Görmez, 2000, s. 14-16) Hadislerle ilgili olarak Batı'da yapılan bu çalışmalar, Müslüman âlimlerin ilgisini büyük oranda tepkisel anlamda oryantalizme yöneltmiştir.

XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında, bir taraftan Müslümanları birleştirerek emperyalist güçlerle mücadele etmeye çağıran diğer taraftan da İslam'ı ilk Müslüman neslin yaşadığı tarzda yaşamayı öneren bazı *fundamentalist* âlimler de olmuştu. Cemâleddin Afgânî (ö. 1897), Muhammed Abduh (ö. 1323/1905) ve öğrencisi M. Reşid Rıza (ö. 1354/1935) gibi ilim ve fikir adamlarının öncülüğünü yaptığı hareket, ortaçağ boyunca İslâm dünyası tarafından genel kabul gören, ictihad kapısının kapandığı fikrini reddetmeyi, bid'atlarla mücadeleyi öngörüyor; modernizm üzerine düşünmek ve ona üstünlük kurabilmek için Hz. Peygamber'in sünnetine geri dönmeyi ön plana çıkarıyordu. Onlar, geçmişin mirasını eleştirisiz kabul etmek yerine modernizme Kur'an ve sünnet çerçevesinde yeni bir açılım kazandırmak gerektiğini düşünüyorlardı (Yurdaydın,1971, s. 233, 249, 250.)

Söz konusu âlimlerden Reşid Rıza, sünnetin tarihî kaydı olarak hadisin, doğrusunun yanlışından ayrılması için, klasik dönemde geliştirilen ve uygulanan hadis tenkidi dışında, ciddi bir teste tâbî tutulması gerektiğini düşünmekteydi. (Juynboll, 2000, s. 32.) Bu amaçla önerdiği tenkit metotlarından biri de, onların Hz. Peygamber'e aidiyetinin tespitinde çağın bilimsel verilerinin kullanılması idi. (Juynboll, 2000, s. 157)

Kanaatimizce onları bu yola yönelten temel saik, Batı'nın, bilimsel ve teknolojik ilerlemesi sayesinde İslâm âlemini geride bırakması; siyasî ve ekonomik alanda büyük başarılar elde etmiş olmasıydı. Daha önceleri Batı'ya karşı ezici bir üstünlüğe sahip olan İslâm âlemi, bu ilerlemelere ayak uyduramadığı için siyasî ve ekonomik alanlarda üstünlüğü batıya kaptırmış, dahası batılılar tarafından baskı ve istilalara maruz kalmış, neticede bazı Müslüman âlimler bir geri kalmışlık kompleksine düşmüştü. Dolayısıyla içerik olarak bilimsel verilere aykırı bilgiler içeren bazı hadislerin oryantalistler tarafından eleştirilme endişesi yanında, Hz. Peygamber'in vahiy yoluyla Allah ile sürekli irtibatı bulunduğu ön kabulü nedeniyle bilime aykırı söz söylemeyeceği varsayımı, onları hadislerin sıhhatini belirlemede bilimsel verilerin kullanılması gerektiği sonucuna götürmüş olmalıdır.

Diğer taraftan muhafazakâr düşünceye sahip bir grup ilim adamı, onları oryantalistlerle paralel hareket etmek ve davalarına teslim olmakla itham etmiş, tıpkı selefleri gibi, bilimsel verilerin hadislerin tasdikinde kullanılabileceğini, ancak herhangi bir hadisle bir bilimsel verinin çelişmesi halinde, ona dayanarak hadisin asla uydurma sayılamayacağını söylemişlerdir. Zira onlara göre hadisler vahiy kaynaklıdır; Hz. Peygamber'in, bilimsel alana giren hemen hemen her sözü vahiy kontrolündedir. O, gayba muttali. Bilim ise insan aklının ve duyu organlarının bir ürünüdür. Bu nedenle ilâhî olan bilgiler, insanî olanlar karşısında bir anlam ifade etmezler. Ancak onlara göre bilimsel veriler ile hadisteki bilgiler uyum arz ederse bu, Hz. Peygamber'in çağları aşan bir mucizesi kabul edilmelidir. Onlar, doğrudan ya da dolaylı, hatta zorlama yorumlarla bilimin ilgi alanında gördükleri her hadisi Hz. Peygamberin bir mucizesi olarak görme eğilimindedirler. Hatta onlardan bir kısmına göre Hz. Peygamber, sözleriyle çağlar sonrasının bilimine yol göstermektedir. Müslümanlara düşen görevlerden biri de, onun sözlerindeki bazı bilgileri laboratuvar ortamında deneyler yaparak tasdik etmektir. İşte bu nedenle, hakkında herhangi bir eleştiri bulunan hadisler yanında, eleştiri bulunmayan hadisleri de bilimsel verilerle karşılaştırarak onları bilime tasdik ettirmeye çalışmaktadırlar.

Son olarak, bu son yüzyılda Müslüman âlim ve yazarları hadisleri anlama ve yorumlamada bilimsel verileri kullanmaya sevk eden en önemli etkenin, Batı'nın bilimsel ve teknolojik ilerlemesine karşı Müslümanların geri kalmışlığının neden olduğu aşağılık kompleksi ve/veya Hz. Peygamber'i yüceltme refleksi olduğunu söyleyebiliriz. Bu durum bazı yenilikçi âlimleri, bilime aykırı oldukları gerekçesiyle kimi hadisleri tenkide ve reddetmeye yöneltmiş, muhafazakâr âlimleri de eleştiriye uğrayan hadisleri savunmak amacıyla bu tenkitlere karşı durmaya sevk etmiştir. Bu ikinci grup işi bir adım daha ileriye götürerek Hz. Peygamber'in her söz ve davranışında Kur'an dışı vahiyle sürekli desteklenmiş olduğunu iddia etmişlerdir. Onun on dört asır öncesinde verdiği bilgilerin bilim tarafından ancak günümüzde ortaya çıkarılabildiği olması, bunların birer mucize olduğunu göstermektedir. Bütün bunların yanında özellikle tıbbî tavsiye ve reçeteler sunan bazı hadislerin yorumunda eleştiri ya da savunma gayesi olmaksızın bilimsel verilerin kullanıldığı da olmuştur.

2.Hz. Peygamber'in Söz ve Davranışlarının Kaynağının Vahiy Olduğu Düşüncesi

İslâm âlimlerinin, Hz. Peygamber'in söz ve davranışlarının kaynağı konusundaki düşünceleri, onların, bilimin ilgi alanına giren hadisleri anlama ve yorumlamaya ilgili metodolojilerinde en önemli etken olduğu görülmektedir. Genel olarak sünnetin kaynağı konusunda olduğu gibi bu konuda da âlimler üç farklı görüşü benimsemişlerdir. Birinci grup, bilimsel alanda ve özellikle tıp alanında bilgi sunan hadislerin kaynağının kesinlikle vahiy olduğu iddiasındadırlar. İkinci gruptaki âlimler, bunların bir kısmının vahiy ürünü, geri kalanlarının da kendi içtihadının ve diğer çevresel etkenlerin ürünü olduğunu kabul ederler. Örneğin ilk şârihlerden Hattâbî (ö.388/998) her ne kadar Hz. Peygamber'in tedavi tavsiyelerinin bir kısmı vahiy kaynaklı olsa da, kahir ekseriyetinin Arap tıbbı kaynaklı olduğunu söyler. (İbn Hacer, 1379, X, 170.) Üçüncü gruba göre ise, bu hadisler vahiy ürünü değil, Hz. Peygamber'in yaşadığı coğrafya ve kültürün ürünüdür. O, söz konusu bilgilerden vahyin rehberliğinde aklını kullanarak istifade etmiş ve Müslümanlara da tavsiyelerde bulunmuştur. Bu eğilimlerin temelinde yatan Hz. Peygamber'in Kur'an dışında vahiy alıp almadığı konusu, İslâm âlimleri tarafından tarih boyunca tartışmalara neden olmuş ve pek çok âlim konu üzerine görüş beyan etmiştir.

Hadislerin epistemolojik kaynağının vahiy olduğunu düşünenlere göre Allah, Hz. Peygamber'e Kur'an'ı indirdiği gibi, vahiy yoluyla Kur'an dışındaki söz ve davranışları da indirmiştir. *Gayri metlûv vahiy* adı ile anılan bu ikinci tür bilginin, kaynak bakımından birinciden farkı yoktur. Zira Hz. Peygamber'in söz ve davranışların tamamı Allah'ın kontrolündeydi. Eğer o hata ve yanılğı içine düşseydi, Allah onu bu hata ve yanılğı içinde bırakmazdı. (Keleş, 1998, s. 158-159.) Bu düşünce, tarih boyunca bilimin ilgi alanına giren hadislerle ilgili olarak, gerek aidiyet tartışmalarında, gerekse anlama ve yorumlama faaliyetlerinde kullanılan argümanların en önemlilerinden biri olarak tezahür etmiştir. Bu düşünceleriyle onlar, hadislerin, bilim ve akılla kavranamayacak gerçekleri; eşyanın hakikatının bilgisini sunduğunu iddia etmektedirler. Bu nedenle onlar bilimsel verilerin desteklediğini düşündükleri hadislerin Hz. Peygamber'in mucizesi olduğunu kabul ederler. Onlara göre Hz. Peygamber'in verdiği bilgiler ile doğru metotla elde edilen bilimsel veriler kesinlikle birbirine aykırı olamazlar. Eğer bilimsel veriler hadislerdeki bilgilerle çelişir halde ise bu, bilimin henüz o gerçekliğe ulaşamamış olmasındandır. (Örneğin bkz.: Naggar, 2004, I, 9-11.)

Hadisleri, bilimsel bilgileri kullanarak anlama ve yorumlamaya tabi tutan İbn Kuteybe (ö. 276/889) (1989, s. 353-358.) Tahâvî (ö.321/933) (1994, III, 197.), İbnu'l-Arabî (ö.543/1148) (Yücel, 1999, XX, 492), İbn Bezîze (ö.673/1274) (İbn Hacer, 1379, II, 537.), Ebû Muhammed b. Ebî Cemra (ö. 699/1300) (İbn Hacer, 1379, X, 145.) gibi eski âlimler ile Muhammed Tahir Hekim (1985, s. 168-171.) (1985, s. 168-171.), Muhammed Ali el-Bâr, Molla Hâtır ve Ebû Şehbe (1990, II, 138.) Muhammed Ahmed es-Senhûrî (Şerbinî, 2002, 1088, 1090.) ve İbrahim Canan (1995, s. 22-23, 36, 49-50, 63-65.) gibi son dönem âlim ve yazarları bilimsel alana ilişkin bilgiler içeren hadislerin vahiy kaynaklı olduğunu düşünmektedirler.

Bu gruptaki âlim ve yazarlar fikirlerini “*O heva ve hevesinden konuşmamaktadır, O, ancak vahyedilmekte olan bir vahiydir.*” mealindeki Necm suresi 3. ve 4. ayetleriyle temellendirmeye çalışmışlardır. Onlar, söz konusu ayetleri bağlamından kopararak görüşlerine dayanak olarak kullanmaktadırlar. Oysa ilgili ayetler siyak bütünlüğü çerçevesinde değerlendirildiği takdirde, buradaki vahiy kelimesiyle kastedilenin sadece Kur'an olduğu görülebilecektir.

Hız. Peygamber'in tüm söz ve davranışlarının ilahi iradenin gözetimi altında olduğu düşüncesi de tarihi bir vakıa olarak tutarlı bir düşünce olmaktan uzaktır. Zira Hız. Peygamber'in kimi hatalı davranışları neticesinde Kur'an'da uyarıldığı ifade eden durumlar yanında, hurma ağaçlarının aşılması konusunda olduğu gibi hiçbir şekilde uyarılmadığı anlaşılan durumlar da bulunmaktadır. Ahmet Akbulut, Kur'an'daki bu uyarılarla ilgili olarak şu tespitlerde bulunur: *"Kur'an'ın, Hız. Peygamber'e yönelttiği bu ikazlardan; Hız. Peygamber yanlış yapsaydı vahiy düzeltirdi, kuralını değil, Hız. Muhammed'in vahyin belirlemediği hususlarda yanlış yapabileceğini anlamak gerekir. Âyetlerin, hatanın uygulanmasından sonra nazil olması da bu durumu desteklemektedir. Hatalı kararın uygulanmasından sonra Allah'ın, söz konusu karar ve uygulamanın yanlışlığını bildirmesi, yanlışlığı ortadan kaldırmaya değil, Peygamber'in de yanlış yapabileceğini ümmete göstermeye yönelik olsa gerektir. Aksi halde, hatanın gerçekleşmesinden önce müdahale edilirdi."* (Akbulut, 1992, s. 73.)

Mevcut hadis koleksiyonlarında vahiy kaynaklı olduğu ima edilen pek çok hadisin, aslında vahiyle bir ilgisinin olmadığını ortaya çıkaran araştırmalar da bulunmaktadır. Mehmed Said Hatiboğlu (2000, s. 63.) ve Bünyamin Erul (1998, s. 55-72.), Hız. Peygamber'e izafe edilen rivayetlerdeki, onun Kur'an dışında da vahiy aldığı anlamına gelebilecek algının, aslında râvî tasarruflarından kaynaklandığını tespit etmişlerdir. Buna göre hadislerin tedvin ve tasnif edildiği dönemlerde bazı râvîler, rivayete ekledikleri sözlerle onların vahiy ürünü oldukları algısını oluşturmuşlardır. Sonuçta onların bu fiilleri ile her fırsatta mucize gösteren olağanüstü ve hatta insanüstü, mitolojik özelliklerle kuşatılmış bir peygamber imajı resmedilmiş olmaktadır. Bugün, geçmişte aralanan bu kapı artık sonuna kadar açılmış ve bilimin ilgi alanına ilişkin bilgiler içeren her hadis, bazı ilim adamı ve yazarlar tarafından bilimsel veriler marifetiyle yorumlanarak, Rasûlüllah'ın on dört asır sonrasına hitap eden mucizeler gösteren bir Peygamber olduğu kabul edilir olmuştur.

Kimi hadislerin günümüzde elde edilen bilimsel verilere aykırı bilgiler içerdiği gerekçesiyle reddedilmesi gerektiği düşüncesini savunan kimi ilim adamlarının çıkış noktasının da bunlardan farklı olduğu söylenemez. Zira Hız. Peygamber'in verdiği bilgilerin yüzyıllar sonrasının bilimsel verileriyle uyumlu olacağını öngörmek, onların epistemolojik kaynaklarının vahiy olduklarını varsaymaktan farksızdır.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Müslüman âlimlerin tamamının hadislerin kaynağının vahiy olduğunu kabul ettikleri söylenemez. Örneğin İbn Haldun (ö.808/1405), *Tıbb-ı Nebevî* türü rivayetlerin, geleneksel tecrübi Arap tıbbı ile aralarında el-Hâris b. Kelede vb. tanınmış hekimlere dayanarak nakledilen tıbbî bilgiler olduğunu; yoksa vahiyle herhangi bir ilişkisi bulunmadığını ifade eder. (İbn Haldun, 1979, I, 412.) Bazı çağdaş akademisyenler de benzer düşünceleri dile getirmişlerdir. (Örneğin bkz. Kırbasoğlu, 2002, s. 304-311.)

Mantıksal olarak, Hız. Peygamber'e ait bir söz veya davranışın mucizevi içeriklere sahip olduğunun söylenebilmesi için, onun ilk defa Hız. Peygamber tarafından ortaya atılmış olması ve hatta kıyamete kadar doğru kalması beklenir. Hâlbuki Hız. Peygamber'e atfedilen ifadelerdeki tıp ve sağlıkla ilgili tavsif ve tavsiyelerin, pozitif bilimin diğer alanlarına ilişkin bilgilerin, evrensel olmaktan ziyade yerel ve kültürel özellikler içerdiğini; bunların bazılarının Arap gelenekleri içinde yer almakla beraber, bazılarının da kadim gelenek ve kültürlerin ürünü olduklarını görmek mümkündür. Aşağıda, Hız. Peygamber'in mucizesi olarak değerlendirilen ve çoğunlukla muteber hadis kaynaklarında yer alan bazı hadislerin kaynakları ile ilgili değerlendirmelerin yer alacağı örnekler olarak sunulacaktır:

a)Günümüzde Hz. Peygamber'in bir mucizesi olduğu şeklinde değerlendirilen, Müslüman araştırmacı ve akademisyenlerin üzerinde en fazla çalışma yaptıkları tedavi usullerinden biri hacamattır. Bazı rivayetlere göre Hz. Peygamber, bu tedavi usulünden hem kendisi yararlanmış, hem de ashabına tavsiye etmiştir. Ancak bu tedavi usulü Hz. Peygamber'e ait bir buluş değildir. Bu tedavi usulünün, kadim Mezopotamya, Mısır ve diğer Ön Asya uygarlıklarında kullanıldığı bilinmektedir. Hipokrat ve Galen gibi Eskiçağın ünlü hekimleri de bu tedavi usulünü kullanmışlardır. (Köşe, 1996, XIV, 422.) Bu usulün, Hz. Peygamber döneminde ve yaşadığı coğrafyada da bilinen bir tedavi yöntemi olduğu temel hadis koleksiyonlarında bulunan hadislerde de tasdik edilmektedir. Hz. Peygamber'in bizzat kendisi Ebû Taybe adında bir hacamatçıya başından kan aldırarak hacamat yaptırmış ve ücretini ödemiştir. (Buhârî, t.y. V, 2156.) Yine ona izafe edilen bir rivayet şöyledir: “Eğer tedavi (yöntem)lerinizde bir hayır varsa o da; hacamatçının bıçağında, bal (şerbeti) içmede ve ateşin yakmasındadır(dağlama). Fakat ben dağlamayı sevmem.” (Muslim, t.y. IV, 1730.) Bu rivayetler, söz konusu tedavi şeklinin Hz. Peygamber döneminde Arap yarımadasında da yaygın olarak kullanıldığının ve hatta bu işin, kazanç sağlayan bir meslek haline gelmiş olduğunun bir göstergesidir. Nitekim bu dönemin ünlü doktorlarından el-Hâris b. Kelede'nin (ö.13/634), “Kan çoğalınca çıkarmak gerekir.” dediği nakledilmiştir. (İbn Ebî Usaybia, 1882, s. 111.)

b)Hz. Peygamber'in bir mucizesi olduğu günümüz bilimsel verileriyle ortaya çıktığı iddia edilen (Yavuz, 1988, I, 320; el-Bâr, 2014.) bir başka rivayet grubunda, insanın ana rahminde kuyruk kemiğinden başlanarak yaratıldığı, insan ölünce bu kemiğinin toprakta çürümeyeceği ve yeniden yaratılışa bir tohum gibi işlev göreceği ifade edilmektedir. (Hamidullah, 1967, s. 95; İbn Hibbân, VII, 408.) Muteber kaynaklarda yer alan bu rivayetin, Yahudi kutsal kitaplarından Talmud'a dayandığı, tarafımızdan tespit edilmiştir. (Oruçhan, 2011, s. 308-309.)

c) Yine günümüz biliminin keşfettiği iddia edilerek Hz. Peygamber'in bir mucizesi olduğu söylenen (Bkz. Naggar, 2005, s. 46-47; Mayda, 1997.) bir başka rivayet grubu da insan iskeletinde üç yüz altmış kemik ya da eklem (Bazı rivayetlerde kemik, bazılarında da eklem olarak geçmektedir.) bulunduğunu ifade eden rivayetlerdir. (Rivayetlerin senet ve metin incelemesi için bkz. Oruçhan, 2011, s. 258-283.)

Tespitlerimize göre insan bedeninde *üç yüz altmış kemik* ya da *eklem* bulunduğu dair bilginin kaynağı, geleneksel Hinduizm'in kutsal tıp kitabı olan *Ayurveda*'dır. Fikir, kitabın yazarlarından M. Ö. III. Yüzyılda yaşayan *Charaka*'ya aittir. (Hoernle, 1994, s. 88-98.) Üç yüz altmış rakamı, Müslüman sûfîler tarafından kadim zamanların Hint antropomorfizminden ve mitolojilerinden etkilenerak mistik bir yorumla insan bedenini doğa ile özdeşleştirmek için de kullanılmıştır. Onlara göre üç yüz altmış kemik, ya da eklem yılın üç yüz altmış gününe, üç yüz altmış cennete veya üç yüz altmış dağa; on iki büyük kemik ise yılın aylarına karşılık gelir. (Kugle, 2007, s. 44.)

d)Hz. Peygamber'in göz hastalıklarını tedavi edici olarak tavsiye ettiği nakledilen *Mantar Suyu Hadisi* (Tirmizî, t.y. IV, 401.) ile ilgili durum da öncekilerden farksızdır. Cevad Ali, İslâm öncesi Arap tarihini incelediği eserinde, yenilebilir veya zehirli pek çok mantar türünün Câhiliyye Dönemi Arapları tarafından bilindiğini ve onların, mantar suyunu göz hastalıklarını tedavide kullandıklarını kaydetmektedir.(Ali, 1959, VIII, 269.)

e)Hz. Peygamber'in, sadece kendi toplumunun tecrübelerine değil, başka milletlerin tecrübelerine de güvenerek onlardan yararlandığı olmuştur. Onun şu sözü bu konuya güzel bir örnek teşkil edecek niteliktedir: “Hamile kadının bebek emzirmesini (gıyle) yasaklamayı

düşünmüştüm. Baktım ki bunu Rumlar ve Farslılar yaptığı halde bebekleri zarar görmüyor (vazgeçtim).” (Muslim, t.y. II, 1066.)

Bu örnekler haricinde de genel olarak tıpla ilgili hadislerde adı geçen hastalıkların tedavi yöntemleri ve önerilen ilaçlar, Hz. Peygamber’in yaşadığı dönem ile tedvin ve tedvin ve tasnif dönemlerinin yerel ve kültürel çevre özelliklerini taşımaktadır. Dolayısıyla Hz. Peygamber’in Kur’an dışında da gaybî bilgiye sahip olduğu ve asırlar sonrasında bilim adamları tarafından keşfedilecek mucizeler gösterdiği algısını oluşturmak önemli bir sorundur. Bugün gelinen noktada Tıbbı Nebevî’nin bir mucizeler harmanı olduğu algısı üzerinden yapılan araştırma inceleme, sempozyum, kongre vb. çalışmalar, Hz. Peygamber’e olağan üstü güçlerle donatılmış bir astronom, embriyolog, anatomist, biyolog, tabip vb. bilimsel bilginin hakikatine ulaşmış bir beşer imajı yüklemeye yönelmiş görünmektedir. Hâlbuki bu bilgilerin vahiy ürünü olmadıkları aşikârdır ve bunlar ilim dünyasına kıyamete kadar gizli kalacak bilgiler değildir. Ayrıca Levent Öztürk’ün de belirttiği gibi tıp alanıyla ilgili hadisler değerlendirilirken *Tıbb-ı Nebevî* kavramı yerine *Hz. Peygamber döneminin folklorik tıp telakkileri* (Öztürk, 2004. s. 109.) şeklinde isimlendirilmesi daha doğru olacaktır. Zira Tıbb-ı Nebevî kavramı, ilgili kaynaklardaki bilgilerin ilk defa Hz. Peygamber tarafından ortaya konulmuş olan ilâhî/kesin/doğru bilgiler olduğu algısı üzerine kurgulanmıştır ki bu doğru değildir. Ayrıca Hz. Peygamber’e izafe edilen bedensel hastalıkların tanı ve tedavisi, ya da insanın embriyolojik ve anatomik durumlarıyla ilgili bilgiler ve özel ilaç tavsiyeleri, onun peygamberlik misyonunun bir parçası olarak da kabul edilemez. Ancak onun, halk arasında yaygın olan tedavi yöntemlerini, temizlik, kolaylık, haramlardan kaçınma vb. Kur’ânî ilkeler doğrultusunda tercihte bulunarak veya bir elemeye tabi tutarak bazı yöntem ve ilaçları tavsiye etmesi onun misyonuna aykırı görünmemektedir. Dolayısıyla bu Tıbb-ı Nebevî sempozyumlarında, ya da Hz. Peygamber’in örneğini halka sunma adına yapılacak çalışmalarda, Yusuf el-Kardâvî’nin de işaret ettiği üzere Hz. Peygamber’in bedeni hastalık ve dertlerin tedavisi için önermiş olduğu ilaç, gıda, bitkiler yerine temizlik ve insan sağlığını koruma üzerine yaptığı tavsiyelere öncelik verilmelidir. Zira tedavi yöntem ve araçları zaman ve mekâna, elde edilen yeniliklere göre değişiklik arz edecektir. (Kardâvî, 1995, s. 154-155.)

3.Farklı Versiyonları Bulunan Bazı Hadislerin Bir Versiyonu Dikkate Alınarak Bilimsel Verilerle Yorumlanması

Temel hadis kaynaklarında aynı konuda birbirine zıt anlam ve eylemleri muhtevi rivayetler bulunabilmektedir. Bunlar içinde Hz. Peygamber’in maksada göre farklı ifadeler kullanması, aynı konuda şartlara göre farklı davranması, ya da umumi hükümlerden istisna edilen hususu ayrıca belirtmesi gibi nedenlerle ihtilafların ortaya çıkması mümkündür. Bunları telif etmenin ya da uygun bir dille açıklamanın gereği ortadadır. Ancak râvîlerin, hata, yanılğı veya kasıtlı tasarruflarından kaynaklanmış olması muhtemel ihtilafların tespit edilerek otantik metni ortaya çıkarmak için çaba sarf edilmesi bir zorunluluk arz etmektedir. Zira bazı hadislerde bulunan ref, taksîr, idrâc vb. ravi tasarruflarının bulunduğu malumdur. Öte yandan râvîlerin, hadisleri çoğunlukla mana ile rivayet etmiş olmaları da hadislerin doğru anlaşılıp yorumlanabilmesinde, söz konusu ihtilafların çözümünü önemli kılmaktadır. Özel çaba gerektiren bütün bu durumlara rağmen hadis koleksiyonlarında Hz. Peygamber’e atfedilen birbirine zıt uygulama ve sözlerden bilimsel verilerle desteklendiği düşünülen bir versiyon ön plana çıkarılarak mucize gibi sunulmuş olması önemli problemlerden biridir. Aşağıda bunlara bazı örnekler verilecektir.

a) Temel hadis koleksiyonlarında Hz. Peygamber'in ayakta su içip içmediği, dahası bunu yasaklayıp yasaklamadığı konusunda hadis koleksiyonlarında farklı tablolar çizilmektedir.

Müslim'in, *es-Sahîh*'inde konuyu "*Ayakta Su İçmenin Kerâhati*" başlığı altında olumsuz bir formla ele alınmakta ve ayakta su içmenin Hz. Peygamber tarafından yasaklandığına dair, Enes b. Mâlik'e isnâd edilen rivayetler ön plana çıkarılmaktadır. Bu rivayetlere göre, unutarak ayakta su içen birisi istifra etmeli; yuttuğu suyu çıkarmalıdır. Müslim'in İbn Abbas'a dayandırdığı rivayetlere göre de, sadece Zemzem'i ayakta içilebilecektir. (Muslim, t.y. III, 1600-16002.)

Buhârî ise konuyu "*Ayakta Su İçme*" ve "*Deve Üzerinde Su İçenin Durumu*" şeklinde oluşturduğu bâb başlıkları altında, tamamen olumlu bir formla nakletmektedir. Bunlara göre Hz. Ali, Kûfe ziyareti esnasında ayakta su içmiş ve orada bu davranışın hoş karşılanmamasına tepki göstererek, muhtemelen, o dönemde bu konuda var olan bir yargıya cevap vermiştir. Bu rivayette Hz. Ali, Hz. Peygamber'in de ayakta su içtiğini söylemektedir. Buhari'nin, Hz. Peygamber'in ayakta Zemzem içtiğine dair bir rivayeti de bir istisna olarak değil, ayakta su içmenin sıradan bir davranış olduğunu göstermek amacıyla aldığı anlaşılmaktadır. (Buhârî, t.y. V, 2130.)

Yukarıdakilere göre daha eski olan kaynaklara bakılırsa ayakta su içmenin yasaklanması meselesinin sahabe ya da tâbiîn devrinde sun'î olarak ortaya atılmış bir problem olduğu söylenebilecektir. Zira ilk kaynaklardan Mâlik b. Enes'in (ö. 179/795) *el-Muvatta*'nda konuyla ilgili herhangi bir merfû' hadis bulunmamakta, sadece sahabenin ayakta su içtiklerine dair nakillere yer almaktadır. (Malik, t.y. II, 925-926.) Ebû Hanife'nin talebesi Ebû Yusuf (ö. 183/798) da, Hz. Ali ve İbn Omer'in ayakta su içtiklerine dair iki rivayeti nakleder. Aksine bir bilgi vermez. (Ebû Yusuf, t.y, s. 108-109.) Buraya kadar naklettiğimiz bilgilere dayanarak, aslında Hz. Peygamber'in, bir içeceği ayakta içme konusunda herhangi bir yasaklamasının söz konusu olmadığı, bu konudaki yasaklayıcı hadislerin daha sonraları ortaya çıkmış olabileceği söylenebilecektir.

İçinde yaşadığımız bu son asırda, diğerlerine göre daha güçlü olan, ayakta bir şey içilebileceğini belirten rivayetler göz ardı edilerek, sadece yasaklayıcı rivayetler ön plana çıkarılmıştır. Bu değerlendirmelerde, bilimsel verilerin yasaklamanın hikmetini ortaya çıkardığı, dolayısıyla bu rivayetlerin gerçekten Hz. Peygamber'e ait olduğu ve onun bir mucizesi olduğu iddia edilmiştir.

Bu bağlamda, popüler bir dergide Dr. Hamid İspirlioğlu müstear ismiyle 1979 tarihinde kaleme alınan "*Su Ayakta mı İçilmeli?*" başlıklı makalede, ayakta su içmenin zararlı olduğu, yukarıdaki rivayete herhangi bir atıfta bulunmaksızın, bilimsellik iddiası içeren ifadelerle açıklanmaya çalışılmıştır. (İspirlioğlu, 1979, y.1, sy.1.) Ancak bu makalede, her ne kadar ilgi kurulmamış olsa da derginin yayın çizgisi itibarıyla asıl amacın bu hadise işaret etmek olduğu söylenebilir. Nitekim internette ayakta su içmenin zararları konusu tarandığında onlarca web sayfasında konunun ilgili hadisle bağlantılı olarak işlendiğini ve kaynak olarak ta bu makaleye işaret edildiğini görürüz. Öte yandan, müstear bir isimle ve kaynağı belirtilmeden yayımlanmasından dolayı bu bilginin güvenilirliğinin teyit edilemediğini belirtmemiz gerekmektedir.

b) Hadis kaynaklarında nafil oruçlar konusunda Hz. Peygamber'e izafe edilen çeşitli tavsiyeler bulunmaktadır. Pazartesi ve Perşembe günleri, (Tirmizi, t.y. III, 120.) Çarşamba ve Perşembe günleri (Tirmizî, t.y. III, 123.) ve Şevval ayında altı gün (Müslim, t.y. II, 822.) oruç tutmak tavsiye edilmiştir. Bunlar yanında hicrî takvime göre her ayın, dolunay günlerini ifade

etmek üzere "eyyâm-ı bîd" denilen 13, 14 ve 15'inde oruç tutma da tavsiye edilir.(Buhârî, 1410, II, 699.) Görüldüğü üzere farklı günlerde de oruç tutma tavsiyesi bulunmasına rağmen, diğerleri göz ardı edilerek sadece *eyyâm-ı bîd* hadisi bilimsel verilerle yorumlanmaya çalışılmıştır.

M. Refii Kileci, *Eyyâm-Bid Hadisini*, Bilim ve Teknik Dergisi'nde "Dolunay ve Suç" (Kileci, 1992, sy.298.) başlığıyla yer aldığı iddia edilen bir makaleye (Thakur, Sharma, 1984, s.1789-1791.'den tercüme edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Ancak kaynak gösterilen Bilim ve Teknik Dergisi'nde ilgili makale bulunmamaktadır.) dayanarak yorumlamıştır. Yazara göre makaledeki bu bilgi, Hz. Peygamber'in asırlar sonra ortaya çıkan bir mucizesidir. Bilgi, hadisin yorumu sadedinde başka internet sitelerinde de yer almıştır. Ancak bunun, yeni yapılan bilimsel çalışmalarla doğruluğu ispatlanmış bilimsel bir bilgi olduğu söylenemez. Zira binlerce yıldır, ayın evrelerinin insan davranışlarını etkilediğine inanılmaktadır. Anormal insan davranışlarının, özellikle dolunay evresinde doruğa ulaştığı ve psikotik bozuklukların, şiddet ve sapkın davranış eğiliminin arttığı görüşü mevcuttur. Bu inanışlar, psikoloji ve tıp alanında, ayın evrelerinin insan davranışları üzerine etkisini inceleyen çok sayıda çalışma yapılmasına neden olmuştur. (Küçüksille, 2013, s. 188.) Sonuç olarak bu bilgi bilimsel verilere değil daha çok inanç ve varsayımlara dayanmaktadır.

c)Bir başka örneğimiz de Hz. Peygamber'in, erkeklerin ayakta idrar yapmasını yasakladığı konusuyla ilgilidir. Bir rivayete göre Hz. Âişe, Hz. Peygamber'in asla ayakta idrar yapmadığını söylemiş (İbn Hanbel, t.y. XLI, 495), Hz Ömer'i de bu konuda uyarmıştır. (Tirmizi, t.y, I, 17.) Bu ikinci rivayeti nakleden Tirmizi, onun zayıf bir ravi olan Abdülkerim b. Muhârik tarafından ref' edilerek Hz. Peygamber'e mal edildiğini ifade eder. Öte yandan Hz. Peygamber'in (İbn Hıbbân, 1993, IV, 273.) ve pek çok sahabenin (İbn Ebî Şeybe, 1409, II, 89-91; Hâkim, 1990, IV, 241.) ayakta idrar yaptıklarına dair nakiller de bulunmaktadır.

Nevevî, Hz. Aişe'den gelen rivayetin sabit olduğunu, yasaklama içeren rivayetlerin ise sabit olmadığını söyler. (Nevevî, 1392, III, 166.) Tahâvî ve Aynî de aynı görüşü dile getirirler. Ayrıca onlara göre Hz. Aişe'nin Hz. Peygamber'in ayakta idrar yapmadığını söylemesi, onun ayakta yapmadığına delil olmaz. (Tahâvî, t.y., IV, 267; Aynî, t.y, V, 41-43.) Şârihlere göre asıl dikkat edilmesi gereken konu ayakta ya da çömelerek idrar yapmak değil, idrarın beden ve kıyafete sıçramasına mani olmaktır. (Nevevî, 1392, III, 166; Aynî, 1999, I, 93.) Bunun yanında çömelerek idrar yapmanın tesettüre daha uygun olduğu da dile getirilmiştir. (Bâcî, 1332, I, 150.)

Sonuç olarak, konuyla ilgili Hz. Peygamber'den ve onun sünnetini uygulayan ashabından nakledilenlerin öne çıkardığı husus, temizlik ve tesettüre riayettir; ayakta idrar yapmayı kesin ifadeyle yasaklayan bir durum bulunmadığı gibi, çömelerek idrar yapmanın illetleri de sağlıkla ilgili değildir. Buna rağmen pek çok internet sitesinde ilgili rivayetlerin sadece yasaklama içerenleri ön plana çıkarılmış ve bilimsel verilerin ayakta idrar yapmanın prostat büyümesi, böbrek iltihabı ve böbrek ve mesanede taş oluşumu (Tekin, 1986.) gibi hastalıklara neden olacağı iddia edilmiştir. Bunların yanında, başka hastalıklara neden olabileceği de, iddialar arasında yer almıştır. (Yılmaz, 2013.) Diğer taraftan idrar torbasının tam olarak boşalmamasının az da olsa zarara neden olabileceği, ancak prostat büyümesine neden olmayacağı (Şahin, 2015.) ifade edilmiştir.

4. Bilimsel Verilerle Yorumlanan Hadislerde Sıhhat Ölçüsü

Esasen, bir rivayeti hadis ya da sünnet seviyesine taşıyan değer, onun Hz. Peygamber'e aidiyetinin gücüdür. Tarih boyunca ona aidiyetinde sorun görülen rivayetlere bu açıdan hep şüpheyile bakılmıştır. Hadisleri bilimsel verilerle anlama ve yorumlamaya tabi tutmayı amaçlayanlardan bazıları, bir kaide olarak, üzerinde çalışılacak hadis için birinci şart olarak, onun sahih olmasını şart koşmuşlardır. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi hadisleri anlama ve yorumlama alanında büyük bir düzensizlik hüküm sürdüğünden, sahih ya da zayıf ayırımı yapılmadan bilimsel verilerle yorumlanabileceği düşünülen her hadis gündeme alınabilmiştir. Aşağıda bunlara bazı örnekler sunulacaktır.

a) Evrendeki varlıkların yaratılış aşamalarını açıklayan bir rivayet, bilimsel verilerle yorumlanmaya çalışılmıştır. Müslim'in *es-Sahih*'i dâhil, önemli bazı hadis koleksiyonlarında yer alan bu rivayet, (Muslim, t.y. IV, 2149; İbn Hanbel, t.y. II, 327.) jeoloji mühendisi İhsan İnal'a göre Hz. Peygamber'in bize bildirdiği enteresan bir haberdir. (Bozer, 1986, s. 75.) Ne var ki, bir mucize gibi sunulmaya çalışılan bu söz, gerçekte Hz. Peygamber'e ait değildir. Buhârî dâhil bazı münekkit âlimler, bu rivayetin kaynağının Ka'b el-Ahbâr olduğunu, Hz. Peygamber'e izâfesinin doğru olmayacağını ifade etmişlerdir. Buhari, (*et-Tarih*), .ty. I, 413; İbnu'l-Kayyim, 1403, s. 84.) Zira Ebû Hureyre onu, önceden Yahudi din bilginleri arasında yer alan Ka'b'dan duymuştur. Nitekim rivayette anlatılanlar, Tevrat'ın birinci bâbında anlatılan yaratılışın başlangıcı ile ilgili bilgilerle paralellik arz etmektedir. (Bkz. Tekvin, I, 14-23.)

b) Bilimsel verilerle yoruma tabi tutulan bir rivayet de şudur: “*Halanız hurmaya hürmet ediniz. Çünkü o atanız Âdem'in yaratıldığı topraktan yaratılmıştır. Ağaçlar içinde onun gibi bir başkasını aşıl原因 yoktur.*” (Ebû Ya'lâ, 1984, I, 353.) Bu rivayet, oldukça zayıf ve münker olduğu gerekçesiyle eleştirilmiştir. (İbn Kesîr, 1938, VI, 123.) Münekkitler rivayetin bir başka versiyonunun ise uydurma olduğunu açıkça söylemişlerdir. (İbn Adiy, 1988, II, 156-158.) Buna rağmen rivayet, pek çok internet sitesinde Mehmet Altan'ın *Çölden Gelen Şifa: Hurma* isimli kitabındaki hurma ağacı ile insan arasında pek çok benzerlik bulunduğu bilgisine istinaden Hz. Peygamber'in bir mucizesi gibi gösterilmiş ve hadisin sahih olduğu ima edilmiştir.

c) Bu konuda vereceğimiz bir başka örnek te, Hz. Peygamber'in hiç görmediği bir yerin, uzaktan tarif ile kiblesini tayin ettiği iddiasıdır. Rivayete göre Hz. Peygamber, Vebr b. Yuhannes el-Huzaî'yi Yemen'e vali olarak gönderirken orada yaptıracağı mescidin kiblesinin hangi yöne olması gerektiğini tarif etmiştir. (Taberani, 1415, I, 253.) Bu rivayetin sıhhati ile ilgili bazı sorunlar bulunmaktadır. Bunlar: a) Rivayet ilk üç asır içinde tasnif edilen hiçbir hadis koleksiyonunda yer almamıştır. b) Rivayetin ravilerinden Abdulmelik ez-Zemârî, hadis rivayeti açısından, adı münker ve mevzu haberlerle anılan biri (Makdisî, 2007, IV, 111.) olması nedeniyle naklettiği rivayet zayıftır, güvenilirmez. Dolayısıyla, Hz. Peygamber'in verdiği talimatla kilometrelerce uzaktaki bir mekânda inşa edilen ilgili mescidin kiblesini belirlediği bilgisi, söz konusu rivayete dayanılarak tespit edilmesi güçtür. Buna rağmen rivayet bilimsel verilerle yorumlanmaya çalışılmıştır. İddiaya göre günümüz uydu teknolojileri kullanılarak ölçüm yapılmış; sonuçta Hz. Peygamber'in on dört asır önce, kilometrelerce uzaklıktaki bir mesafeden yaptığı tarif yüzde yüz doğru çıkmıştır. Dolayısıyla bu, Hz. Peygamber'in bir mucizesidir. İddiaya ortaya atanlar bunu uydu görüntülerini içeren video ile desteklemişlerdir. (<https://www.youtube.com/watch?v=ySubTEMFIZ8>; Tunçer, 2014.)

d)Son olarak, “*Abdest aldığınız zaman gözlerinize abdest suyundan ıçiriniz. Ellerinizin ıslaklığını da silmeyiniz.*” rivayeti, yine popüler bir dergide Zeynep Kaçmaz isimli bir yazar tarafından bilimsel verilerle yorumlanmaya çalışılmıştır. Buna göre ilgili rivayet Hz. Peygamber’in hikmetli tavsiyelerinden biridir ve içeriği uygulandığı takdirde, dünyada yıllık dokuz milyon kişi trahom hastalığına yakalanmaktan kurtulacaktır. (Kaçmaz, 2013, e.m.)

Rivayet muteber hiçbir kaynakta yer almadığı gibi, râvilerinden Buhterî b. Ubeyd’in, uydurma hadisler nakleden yalancı bir râvi olarak görülmüş, tek başına yaptığı rivayetlerle ihticacın helal olmayacağı belirtilmiştir. (İbn Adiy, 1988, II, 57.)

5.Hadisleri Bilimsel Verilerle Yorumlamada Algı Yönetimi

Hadisleri bilimsel verilerle yorumlayarak, onları Hz. Peygamber’in birer mucizesi gibi göstermeye çalışanların, zaman zaman hadisteki bilgilerle örtüşmeyen bazı bilimsel bilgileri amaçları doğrultusunda kullanarak, ya da hadisteki bilgi ile bilimsel bilgiler çeliştiği halde bunları uyuyormuş gibi göstererek algı yönetimi yaptıkları, dolayısıyla okuyucuları yanılttıkları görülmektedir. Bu durumun, etik kuralları oldukça zorladığı, bu yöntemle Hz. Peygamber’in değerini yükseltmeye çalışmanın kesinlikle doğru olmadığı ortadadır. Şimdi de buna birkaç örnek vermek istiyoruz.

a)Molla Hâtır’ın *Sinek Hadisi*’nin sıhhatini ispatlama sadedinde kullandığı delillerden biri, yaraların üzerindeki bakteri ihtiva eden cerahati yiyerek yok eden *mavi sinekler*dir. (Hâtır, 1405, s. 149-159.) Onun bu haberi kullanma amacının sineklerde antibiyotik bulunabileceğini göstermek olduğu anlaşılmaktadır. Ancak haberde konu edilen sinekler karasinekler değil, *miyaz sinekleri*dir. Dolayısıyla bu haberin konuya delil olarak sunulması doğru değildir.

b)Bir başka yazar Hasan Günaydın, çeşitli mantar türlerinden antibiyotik elde edilmesinden ve antibiyotik ihtiva eden göz ilaçlarından yola çıkarak Ebû Hureyre hadisine dikkat çekmiş ve Hz. Peygamber’in bu sözle mantarların antibiyotik özelliğine işaretle bulunmuş olabileceğini îmâ etmiştir.(Günaydın, 1998, s. 66-71.)

c)Fatma Özen isimli bir başka yazar, *Sağlıklı Hayat İçin Mantarlar* isimli makalesinde, söz konusu hadis hakkında aynı yaklaşımı sergilemiştir.(Özen, 2004 s. 144-146.) Ancak bu iki yazıda, hadisle ilgisi kurulan mantar türlerinin yenilebilen mantarlarla hiçbir ilgisinin bulunmadığını ifade etmemiz gerekiyor.

d)Muhammed Ali el-Bâr, ana rahminde embriyonun gelişim sürecini anlatan bir grup hadisteki bazı bilgilerin bilimle uyduğunu gösterebilmek için, bir takım zorlama yorumlara ve çarpıtmalara yönelmiştir. (Oruçhan, 2011, s. 246, 249.)

e)İngilizce ve Arapça dâhil çeşitli dillerde yayımlanan İslam Web isimli internet sitesinde, “*Kuyruk kemiği Hariç Tüm Beden Çürür*” başlıklı bir yazıda, bilimin anne rahminde ceninin ilk oluşan uzvunun kuyruk kemiği olduğunu ispatladığı iddia edilmiştir. Ayrıca yazıya göre Çinliler bu kemiğin en güçlü asitler içinde eritmeye çalışarak, yakarak, ezerek ya da çeşitli ışınlarla maruz bırakarak asla yok edilemeyeceğini ispatlamışlardır. (<http://articles.islamweb.net/media/index.php?page=article&lang=A&id=31096>) Hâlbuki bu bilginin kaynağı İslâm öncesi döneme; bir Yahudi kaynağı olan Talmud’a dayanmaktadır (Kohler, 1904, VIII, 219.) Bir başka ifadeyle eski bir bilgi, etik ilkeler göz ardı edilerek farklı bir kaynaktan yeni ve bilimsel bir bilgi gibi sunulmuştur.

Sonuç

İncelememiz neticesinde görülmüştür ki, hadisleri anlama ve yorumlama konusunda bilimsel verileri kullanma ile ilgili olarak Müslüman âlimlerin hata ve yanlışlara düşmelerine neden olan etken, Hz. Peygamber'in Kur'an dışı vahiy ile sürekli desteklendiği şeklindeki yanlış algılarıdır. Bu algı Hz. Peygamber hakkında olumsuz imaj oluşturulmasına zemin hazırlanmıştır. Söz konusu algının yol açtığı anlama ve yorumlama hatalarını özetleyecek olursak kısaca şöyle sıralamak mümkündür: a)Farklı versiyonları bulunan bazı hadislerin bir versiyonu dikkate alınarak bilimsel verilerle yorumlanmış, böylece ilgili versiyonun sahih olduğu imajı verilmeye çalışılmıştır. b)Bilimsel verilerle yorumlanan hadislerde çoğunukla sıhhat ölçüsü aranmamış; senet açısından oldukça problemlili olan, ya da başka din ve kültürlerden tevarüs eden bazı bilgileri içeren rivayetler, bilim tarafından doğrulandıkları iddia edilerek Hz. Peygamber'e mal edilebilmişlerdir. c)Bazı hadisler, bilimsel verilerle yorumlanırken tarihi bağlamlarından koparılmışlardır. d)Kimi yorumcular, hadisteki bilgilerle örtüşmeyen bazı bilimsel bilgileri amaçları doğrultusunda kullanarak, ya da hadisteki bilgi/bilgiler ile bilimsel bilgi/bilgiler çeliştiği halde bunları uyuyormuş gibi göstererek algı yönetimi yaptıkları, dolayısıyla okuyucuları yanılttıkları görülmüştür.

Kasten, ya da bilgisizlikle yapılan bu yanlış yorumlar neticesinde, Kur'an dışında da sürekli vahiy alan, dolayısıyla her söz ve davranışı mucize sayılan, insanüstü bilgilerle donatılan bir peygamber imajı oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu, Kur'an'ın şiddetle reddettiği Câhilî algının ürettiği peygamber imajından çok ta farklı değildir. Onlar nazarında Peygamber insanüstü bir varlık olmalıydı. Meselâ o bir melek olmalı (İsra 17/94-95), ya da onula birlikte bir melek indirilmeliydi (En'âm 6/8; Hûd 11/12). Hâlbuki Kur'an onların Hz. Peygamber'den mucize isteklerini her defasında geri çevirmiş (Bakara 2/210; Nisa 4/153; En'âm 6/37; Hûd, 11/12) ve onu *beşer rasûl/insan peygamber* (İsra 17/90-93; Enbiya 21/3) imajıyla sunmuştur. Ayrıca, Hz. Peygamber'in söz ve davranışlarının vahiy kaynaklı ve mucizelerle dolu olduğunu iddia edenlerin bu iddialarını tasdik sadedinde gerçeklikle alakası olmayan bilgileri çarpıtarak kullanmaları hem bilimsel etik hem de İslâm ahlâkı açısından Müslüman ilim adamlarına yakışır bir davranış tarzı değildir.

Hz. Peygamber'in diğer alanlarda olduğu gibi bilimin ilgi alanına giren konularda da Kur'an dışında vahiy aldığına dair ileri sürülen argümanlar iddiayı desteklemekten uzak görünmektedir. Öte yandan Hz. Peygamber'e izafe edilen söz konusu rivayetlerin anlaşılması ve yorumlanması konusunda atılması gereken ilk adım bunların gerçekten ona ait olup olmadıklarının tespit edilmesi olmalıdır. Zira bunlardan bir bölümünün başka kültürlerden nakledildiği izlenimini oluşturan bilgiler bulunmaktadır. Ona aidiyetinde sorun olmadığı düşünülebilecek olan rivayetlerdeki bilgilerin de, vahiy ürünü olduklarını düşünmek yerine Hz. Peygamberin kendi döneminin bilgilerinden yararlanmış olduğunu ifade etmek daha yerinde olacaktır. Bilimsel konularla ilgili en fazla rivayetin bulunduğu ve en çok mucize olarak algılanan alan sağlık ve tıpla ilgili alandır. "Tıbb-ı Nebevî" adıyla konumlandırılan bu alanda Hz. Peygamber tarafından özgün bir şekilde ortaya konulmuş, tedavi yöntemleri ve araçlar bulunmadığından, aslında bu isimlendirme kanaatimizce de yanlıştır. Hz. Peygamber'in bu konudaki örnekliğinin yöntem ve araç ihdasından ziyade, vakıya ve onun misyonuna daha uygun bulunan; tedavi olmaya ve hekime başvurmaya teşvik, tıbbî etik ve koruyucu sağlık tedbirleri üzerinde yoğunlaşmasının daha doğru olacağını düşünüyoruz. Tıbbî Nebevî kitapları ise özellikle Hz. Peygamber dönemi ile İslâm'ın ilk üç asrının tıp telakkilerini içermeleri bakımından tıp tarihi alanının incelemesine bırakılmalı; dini alan içine alınarak sünnet kapsamında değerlendirilmemelidir.

KAYNAKLAR

- Akbulut, A. (1992). Nübüvvet Meselesi Üzerine. Ankara: Birleşik Yay.
- Aynî, B., (1420/1999). Şerhu Ebî Davud. Thk. Ebu'l-Munzir Halid b. Muhammed el-Mısrî, Riyad: Mektebetu'r-Rüşd.
- Aynî, Bedruddin (t.y.) Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî., Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs
- Bâcî, Ebu'l-Velîd Süleyman b. Halef (1332) Muntekâ Şerhu'l-Muvatta'. Kahire.
- Bâr, M. A. (2014). el-İ'câzu'r-Rasûl (sav) an Acbu'z-Zeneb. <http://www.eajaz.org/index.php/Scientific-Miracles/Medicine-and-Life-Sciences/96-Medical-miracles-in-the-sayings-of-the-Prophet-peace-be-upon-him-for-the-tailbone>
Erişim:04.12.2014
- Bozer, F. vd. (1986). Evrim Anaforu ve Gerçek. İzmir.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil (1410/1990) es-Sahîh. (Thk., Mustafa Dîb el-Buğâ), Beyrut: Dâru İbn Kesîr.
- ....., (t.y.). et-Târîhu'l-Kebîr. (Thk.: es-Seyyid Hâşim en-Nedvî), Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Canan, İbrahim (1995). Hz. Peygamber'in Sünnetinde Tıp: Tıbb-ı Nebevî. Ankara.
- Ali, C. (1959) Târîhu'l-Arab Kable'l-İslâm, Bağdat.
- Ebû Ya'la, Ahmed b. Ali (1404/1984) el-Musned. Dımaşk.
- Ebû Yusuf, Muhammed b. Yakub (t.y). Kitâbu'l-Âsâr. (Thk. Ebu'l-Vefâ) Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Erul, B. (1998). Hz. Peygamber'e Kur'an Dışında Vahiy Geldiğini İfade Eden Rivayetlerin Tahlil ve Tenkidi. İslâmiyât, I. Ankara.
- Görmez, M. (2000). “Klasik Oryantalizmi Hadis Araştırmalarına Sevk Eden Temel Faktörler Üzerine”. İslâmiyât, Ankara,.
- Günaydın, H. (1998). Kur'an ve Hadislerde Günümüzde Ortaya Çıkan İlmî Gerçekler. İstanbul: TÜRDAV Yay.
- Hâkim, Muhammed b. Abdillâh en-Neysâbûrî (1411/1990). el-Mustedrak ale's-Sahîhayn. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Hâtır, H. İ. M. (1405) el-İsâbe fî Hadîsi'z-Zubâbe. Riyad: Dâru'l-Kıble li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye.
- Hatiboğlu, M. S. (2000). Hz. Peygamber ve Kur'an Dışı Vahiy. Ankara: Otto Yay.
- Hekim, M. T. (1985). Sünnetin Etrafındaki Şüpheler. (Çev. Hüseyin Aslan), İstanbul: Pınar Yay.
- Hoernle, A. F. R. (1994). Studies in the Medicine of Ancient India. New Delhi/India: Ashok Kumar Mittal Concept Publishing Company
- İbn Adiy, Abdullah, el-Curcânî (1409/1988). el-Kâmil fî Duafâir-Ricâl, Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- İbn Ebî Şeybe (1409). el-Musannaf. Riyad: Mektebetu'r-Ruşd.

- İbn Ebî Usaybia (1299/1882). Uyûnu'l-Enbâ'. Mısır: Matbaatu'l-Vehbiyye.
- İbn Hacer, el-Askalani (1379). Fethu'l-Bâri Şerhu Sahîhi'l-Buhârî. (Thk.: M. F. Abdulbâkî-Muhyiddin el-Hatib), Beyrut: Dâru'l-Marife.
- İbn Haldun (1979) Târîhu İbn Haldun (Mukaddime). Beyrut.
- İbn Hanbel, Ahmed (t.y.) el-Musned. Mısır: Muessesetu Kurtuba.
- İbn Hibbân, Muhammed (1414/1993). es-Sahih. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ (1969). Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm. Dâru'l-Ma'rife, Beyrut.
- İbn Kuteybe (1989) Hadis Müdâfaası (Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadis) (Çev. M. Hayri Kırbaşoğlu), İstanbul.
- İbnu'l-Kayyim el-Cevziyye (1403). el-Menâru'l-Munîf. (Thk., Abdulfettâh Ebû Gudde), Haleb: Mektebetu'l-Matbûât el-İslâmî.
- İspirlioğlu, H. (1979). Su Ayakta mı İçilmeli. Sızıntı Dergisi, Yıl:1 Sayı 1.
- Kaçmaz, Z. (2013). Efendimiz'in (sas) Sağlık Tavsiyelerindeki Hikmetler: http://www.yenibahardergisi.com/yenibahar/newsDetail_getNewsById.action?newsId=27168 3 02.05.2014
- Karabulut, A. R. (1993). Tıbb-ı Nebevî Ansiklopedisi. Kayseri.
- Kardâvî, Y. (1991). Sünneti Anlamada Yöntem. (Çev. Bünyamin Erul) Kayseri.
- Keleş, A. (1998). Hadislerin Kur'an'a Arzı. İstanbul: İnsan Yay.
- Kırbaşoğlu, M. Hayri (2002). Alternatif Hadis Metodolojisi, Ankara: Kitabiyat.
- Kızıl, F., Toprak, M. S., Palabıyık, A., Dayhan, A. T., Yiğit, M. (2012). "Oryantalistik Hadis Çalışmaları". Hadis ve Hadis Metinleri, İzmir:Dokuz Eylül Üniversitesi Yay.
- Kileci, M. R. (1992). Bilim Efendimiz'i (Sav) Geriden Takip Ediyor.Yeni Ümit Dergisi, Sy: 298, Eylül: <http://www.yeniumit.com.tr/konular/detay/bilim-efendimiz-i-sav-geriden-takip-ediyor>
- Kohler, K. (1904). "Luz", The Jewish Encyclopedia. USA: Funk and Wagnalls Comp.
- Köşe, A.(1996). "Hacamat md.". DİA, İstanbul: TDV Yay.
- Kugle, S. (2007). Sufis and Saints Bodies: Mysticism. Corporeality and Sacred Power In Islam,The University of North Carolina Press.
- Küçüksille, E. (2013). "Aydın Evresi Etkisi ve İMKB'de Bir Uygulama". Muhasebe ve Finansman Dergisi, Temmuz.
- Makdisî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed (1428/2007) Tenkîhu't-Tahkîk fî Ehâdîsi't-Ta'lik , Riyad: Advâu's-Selef.
- Mâlik b. Enes (t.y.) el-Muvatta'. (Thk.: M. F. Abdulbâkî), Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- Mayda, A. (1997) Bir Mucize Daha: Her Ekleme Bir Sadaka. Sızıntı Dergisi, Ocak: <http://www.sizinti.com.tr/konular/ayrinti/bir-mucize-daha-her-ekleme-bir-sadaka.html> Erişim: 01.02.2015

- Muslim b. el-Haccac (t.y.). *es-Sahîh*. (Thk. M. F. Abdalbaki), Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî
- Naggar, Z. (2004) *Treasures in the Sunnah, a Scientific Approach I*, Egypt: al-Falah Foundation, Cairo.
- Naggar, Z. (2005). *Treasures, in the Sunnah: a Scientific Approach II*. Egypt: Al-Falah Foundation, Cairo.
- Nevevî, Ebû Zekeriyya Yahya (1392). *Şerhu Sahihi Muslim*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- Oruçhan, O. (2011). *Hadis ve Bilim*. Ankara: TDV. Yay.
- Özen, F. (2004). “Sağlıklı Hayat İçin Mantarlar”. *Sızıntı Dergisi*, Sayı, 303.
- Öztürk, L. (2004) “Tıbb-I Nebevî’de Tıbbî Etik”İn Meta-Etik Analizi”. *Sakarya: Sakarya Ü.İ.F.D. Sy. 9*.
- Râzî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Abdullah Muhammed (1409/1989). *Tarihu Medineti San’a*. Thk: Huseyn b. Abdullah el-Umrî, Dımaşk: Dâru'l-Fikr.
- Russel, Bertrand (1992) *Bilim ile Din*. (Çev. Akşit Göktürk), İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Saygı, G. (1998). *Temel Tıbbî Parazitoloji*, Esnaf Ofset Matbaacılık.
- Sezgin, F. (2008). *İslam’da Bilim ve Teknik*. İstanbul.
- Şahin, Raci; Prostat: <http://www.medikabil.com/yasamSaglikDetay.aspx?yaziKayitNo=56> Erişim, 04.03. 2015.
- Şerbînî, I. (1422/2002). *Kitâbâtu A’dâu'l-İslâm ve Munâkaşâtuh*. Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye.
- Taberânî, Suleyman b. Ahmed (1415). *el-Mu’cemu’l Evsat*. Kahire: Daru’l Haremeyn.
- Tahâvî, Ebû Cafer Ahmet b. Muhammed (1994). *Şerhu Muşkili'l-Âsâr*. Beyrut: Muessesetu'r-Risale.
- Tekin, A. (1986). *Mesane ve Ayakta İdrar*: <http://www.sizinti.com.tr/konular/ayrinti/mesane-ve-ayakta-idrar.html>
- Thakur, C.P., Sharma, D. (1984). *Full Moon and Crime*; *British medical journal (Clinical research ed.)* 12/1984; 289(6460):1789-91.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ (t.y.). *es-Sunen (el-Câmiu's-Sahîh)*, (Thk.: A. M. Şakir), Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs el-Arabî.
- <http://articles.islamweb.net/media/index.php?page=article&lang=A&id=31096> Erişim: 04.01.2015.
- Tunçer, S. (2014). 1400 Yıllık Kible Tayinini Uydular da Doğruladı: <http://www.haber7.com/guncel/haber/1164631-1400-yillik-kible-tayinini-uydular-da-dogruladi>
- Yavuz, Y. Ş. (1988). *Acbu'z-Zeneb md. DİA.*, İstanbul: TDV Yay.

Yılmaz, O. F. (2013). Ayakta Küçük İdrar Yapmanın Zararları. <http://fazlayeme.blogspot.com.tr/2013/04/ayakta-kucuk-idrar-yapmanin-zararlari.html> 22.01.2015.

Yurdaydın, H. G. (1971). İslâm Tarihi Dersleri. Ankara: Ank. Üniv. Yay.

Yücel, A (1999). “İbnü'l-Arabi, Ebu Bekir” md. DİA, İstanbul: TDV Yay.